

УДК 81.133.1

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/38-1-14>

Лідія БІДНЕНКО,

orcid.org/0000-0002-7343-5959

*студентка I курсу магістратури кафедри теорії, практики та перекладу англійської мови
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
(Київ, Україна) lidochka123456@gmail.com*

Ганна МАТКОВСЬКА,

orcid.org/0000/0002-0823-7905

*кандидат філологічних наук,
доцент кафедри теорії, практики та перекладу англійської мови
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
(Київ, Україна) dandeloomis@gmail.com*

МЕТАФОРА В АНГЛІЙСЬКОМОВНОМУ НАУКОВО-ПОПУЛЯРНОМУ ТЕКСТІ ТА СТРАТЕГІЇ ЇЇ ВІДТВОРЕННЯ В ПЕРЕКЛАДІ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ

Статтю присвячено дослідженню стратегій і прийомів відтворення метафори в українських перекладах науково-популярних текстів. Тексти науково-популярного підстилю мають низку лінгвістичних ознак, притаманних як науковому, так і художньому стилям. Попри загальну наукову тематику, широкий ужиток термінологічної лексики й елементів наукового паратексту (посилань, приміток), науково-популярні тексти наділені експресивністю, емоційним забарвленням та образністю. Чуттєві образи, створені за допомогою метафор, активізують процес сприйняття інформації читачем і посилюють інтерес до викладених проблем.

Матеріалом наукової розвідки слугувала праця С. Гокінга "A Brief History of Time" та її український колективний переклад, опублікований видавництвом К.І.С. Методом суцільної вибірки з досліджуваного тексту виокремлено метафори, які на наступному етапі дослідження поділено на підгрупи а) образних, б) когнітивних, в) індивідуально-авторських метафор, г) персоніфікацій, д) уособлень. Шляхом проведення зіставного аналізу текстів оригіналу й перекладу встановлено ключові репрезентативні прийоми й стратегії перекладу метафор у науково-популярному тексті.

Згідно з результатами досліджень найбільш репрезентативними виступають метафори-персоніфікації та метафори-уособлення. Вагому роль у забезпеченні виразності науково-популярного тексту відіграє використання образних метафор, когнітивних метафор, індивідуально-авторських метафор. Метафори в науково-популярному тексті слугують полегшенню сприйняття наукової інформації читачами й надають експресивності науково-популярному тесту.

Найчастотнішою стратегією перекладу метафор у науково-популярному тексті є «еквівалентна відповідність». Такий прийом, як «збереження образу метафори в мові перекладу», перекладачі науково-популярних текстів використовують найбільше для точного відтворення метафоричного образу в перекладі.

Ключові слова: *метафора, науково-популярний текст, стратегії та прийоми перекладу метафори, персоніфікація.*

Lidiia BIDNENKO,

orcid.org/0000-0002-7343-5959

*first-year Master's Degree Student at the Department of Theory, Practice and Translation of English
National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute"
(Kyiv, Ukraine) lidochka123456@gmail.com*

Hanna MATKOVSKA,

orcid.org/0000/0002-0823-7905

*Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor at the Department of Theory, Practice and Translation of English
National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute"
(Kyiv, Ukraine) dandeloomis@gmail.com*

METAPHOR IN THE ENGLISH POPULAR SCIENCE TEXT AND STRATEGIES OF ITS RENDERING INTO UKRAINIAN

The article delves into the strategies and means of rendering the metaphor in popular science texts into Ukrainian. The popular science text possesses a range of linguistic features peculiar to both scientific and literary texts. Despite

the general scientific scope, ubiquitous usage of specialized terms and scientific paratextual elements (i.e. references and footnotes), popular science texts are endowed with expressivity, sentiment and imagery. The sensual and cognitive imagery created through the usage of metaphors activates the processes of reader's perception of information and boosts their interest towards the topic in question.

The material of scientific research was the work of S. Hawking "A Brief History of Time" and its Ukrainian collaborative translation, published by K.I.S. Metaphors were chosen with the help of the method of continuous sampling of the studied text. At the next stage of the study these metaphors were divided into subgroups a) figurative, b) cognitive, c) individual-author metaphors, d) personification, e) impersonification. Key representative techniques and strategies for translating metaphors in popular science texts have been established by conducting a comparative analysis of the original text and its translation.

The research proved metaphors-personification and metaphor-impersonation to be the most representative types. The usage of figurative metaphors, cognitive metaphors, individual authorial metaphors ensure the expressiveness of the popular science text. Metaphors in the popular science text contribute to facilitation of perceiving scientific information by readers and give expressiveness to the popular science text.

The most frequent strategy of metaphors' translation in a popular science text is "equivalent correspondence". Such a technique as "preservation of the image of metaphor in the language of translation" is mostly used by translators of popular science texts to reproduce accurately the metaphorical image in translation.

Key words: *metaphor, scientific and popular text, metaphors' translation strategies / metaphors' translation methods, metaphor-personification.*

Постановка проблеми. Метафора виступає одним з основних елементів концептуалізації та категоризації об'єктивної дійсності людини. Сучасні дослідження метафори мають міждисциплінарний характер і здійснюються на перетині мовознавства, літературознавства, психології та нейронаук. Прагматичний потенціал і варіативність семантичного наповнення метафори визначають широкий спектр її функціонування в текстах різних стилів, зокрема науково-популярного, а способи відтворення в перекладі відзначаються використанням комплексних прийомів і стратегій.

Аналіз досліджень. Перші відомі ґрунтовні праці, які розкривали особливості впливу метафори на реципієнта поетичного тексту, належали давньогрецькому філософу Аристотелю (Аристотель, 1978: 170). Традицію трактування цього тропу як інструменту впливу на читача або слухача, засобу оздоблення індивідуального мовлення та ресурсу поповнення мови новими лексичними одиницями продовжили римські оратори, зокрема Цицерон. Сучасні дослідження метафори, представлені в працях таких вчених, як М. Л. Джонсон, Дж. Лакофф, О. О. Селіванова, Т. А. Бевз, О. А. Баранов, Н. Д. Арутюнова, В. О. Чудінов, Ю. М. Караулов, Л. В. Кравець, сфокусовані на когнітивній природі метафори – невіддільної складової частини процесу мислення людини. За Н. Д. Арутюновою, «метафора тісно пов'язана з мовою, не лише з мисленням або діяльністю» (Арутюнова, 1990: 11). Американські вчені М. Л. Джонсон і Дж. Лакофф у своїй роботі "Metaphors we live by" довели, що метафора не може обмежуватися лише однією сферою мови, а метафоричність мовлення проявляється в мові й індивідуальному мовленні (Lakoff, 1980: 201).

Мета статті полягає у встановленні прийомів і стратегій відтворення метафор в англійсько-

мовному науково-популярному тексті в українському перекладі.

Виклад основного матеріалу. Тексти науково-популярного підстилю характеризує широка жанрова й тематична варіативність. Здебільшого вони присвячені досягненням у науці, науковим відкриттям, технічним інноваціям, науковим теоріям. Специфіка науково-популярного тексту визначається його адресованістю широкому колу читачів. Наукова або спеціалізована фахова інформація в тексті такого функціонального підстилю представлена в спрощеному вигляді, а саме в простих формулюваннях і поясненнях термінів. Такого прийому подачі матеріалу можна досягти шляхом виразності прикладів і графічних ілюстрацій (Лагута, 2019). У разі використання фахової термінологічної лексики в науково-популярному тексті її пояснення можна знайти в самому тексті або в примітках. Згаданий спосіб викладу інформації полегшує сприйняття наукового тексту. Науковий текст є підстилем наукового функціонального стилю мовлення, містить наукові відомості, доступні для нефакхівця певної галузі знань, і реалізує комунікативну настанову щодо задоволення його пізнавального інтересу.

Визначальною рисою текстів такого підстилю є експресивність та емоційне забарвлення, які загалом не притаманні текстам наукового стилю. Вагому роль у забезпеченні виразності науково-популярного тексту відіграє використання образних метафор (*deepest desire, revived interest, eternal truth*), когнітивних метафор (*universe is a tower, wormholes are bridges, the argument is a pitfall*), індивідуально-авторських метафор (*baby universes, to meet your antiself, to shake hands with your antiself*), уособлення (*escaping electron, the black hole swallowed an astronaut, jumping electrons*) і персоніфікації (*white dwarf star, red dwarf star, theory of gravity said*).

Метафори в науково-популярному тексті допомагають автору визначити й представити невідоме явище або поняття через уже відоме шляхом відтворення подібності зовнішніх характеристик (Селіванова, 2006: 327). У ході дослідження виявлено велику кількість різних метафоричних конструкцій. Це є підставою для ствердження того, що автори англійськомовних науково-популярних текстів намагаються зацікавити інформацією значну кількість читачів різних рівнів освіти.

У ході аналізу стратегій перекладу було виявлено існування п'яти основних компонентів, які сприяють відтворенню метафори в науково-популярному тексті з англійської мови на українську. Вони охоплюють: дослівний переклад метафори, перефразування метафори, деметафоризацію, заміну метафори, еквівалентну відповідність метафори.

Використовуючи стратегію дослівного перекладу, перекладач підбирає перше й найпоширеніше значення слова. За П. Ньюмарком, «порядок слів зберігається, а кожне слово з тексту має перекладатися, не залежачи від контексту» (Newmark, 1988: 46). Порівнюючи з іншими стратегіями перекладу метафори, варто зазначити, що дослівний переклад становить основу в пошуку буквальних співвідношень.

Досить часто перекладачі стикаються з труднощами, які не завжди можна подолати. У такому випадку вони вдаються до «деметафоризації», яка характеризується зменшенням метафоричного значення. Іноді спостерігається перефразування метафори за допомогою інших слів. Це відбувається шляхом заміщення іменників або дієслів із прямим значенням або простим поясненням значення самої метафори іншими словами.

Перекладачі науково-популярних текстів застосовують стратегію перекладу під назвою «перефразування». Спостерігається заміна внутрішніх форм будь-яких відрізків мовних ланцюгів, починаючи від окремих слів і закінчуючи, зазвичай, складними словами, тобто синтагмами й цілими реченнями. Тому виявити зв'язок між внутрішніми формами слів мови оригіналу й мови перекладу не завжди можливо.

Іншою перекладацькою стратегією є заміщення метафори з тексту оригіналу в тексті перекладу шляхом її зображення з використанням іншої метафори. Перекладач може залишити когнітивну структуру в тексті перекладу або вилучити її. У разі збереження когнітивної структури перекладач повинен віднайти найближчий синонім відповідно до значення метафори в похідній мові й використати його в перекладі.

Останньою стратегією перекладу метафори є еквівалентна відповідність метафори. Еквівалентна відповідність сприяє відносному збереженню

змісту, семантики, стилістики й функції метафори в перекладі тексту науково-популярної літератури. Головним завданням перекладача є максимально точна передача змісту метафори в тексті перекладу.

У нашому дослідженні ми спиралися на класифікацію прийомів перекладу метафоричних конструкцій англійського вченого П. Ньюмарка. Науковець окреслює такі стратегії відтворення метафори засобами перекладу: збереження образу в мові перекладу; заміну образу мови джерела звичайним образом у мові перекладу, що не суперечить її культурі; створення метафори шляхом образного порівняння зі збереженням метафоричного образу (можлива зміна використання); переклад метафори з використанням образного порівняння та тлумаченням її значення (це сприяє усвідомленню метафори, однак вона може втратити свою експресивність); відтворення значення метафори шляхом опису (такий прийом можна використати в разі нечіткості метафори, а її збереження було б недоречним, однак окремі аспекти висловлювання можуть бути втраченими); збереження метафори з уточненням значення для підсилення образу; випущення метафори через її недоречність під час перекладу. За П. Ньюмарком, «випущення метафори може виправдовуватися її використанням в іншому місці тексту» (Newmark, 1981: 91).

У ході зіставного аналізу текстів оригіналу й перекладу виявлено випадки використання стратегії дослівного перекладу під час відтворення метафори. Наведемо приклад перекладу метафори із застосуванням такої стратегії: “If one looks at the sky on a *clear, moonless night*, the brightest objects one sees are likely to be the planets Venus, Mars, Jupiter, and Saturn” (Hawking, 2005). «Якщо поглянути на небо *ясної безмісячної ночі*, то найяскравішими об'єктами, певно, будуть планети Венера, Марс, Юпітер і Сатурн» (Гокінг, 2016: 50). У перекладі виявлено точне відтворення метафори з вихідної мови на цільову зі збереженням її лексичного, семантичного й морфологічного оформлення. Спостерігається відповідність на рівні синтаксичного оформлення: дотримання порядку слів у перекладі метафори є характерною ознакою дослівного перекладу. Прийомом перекладу є «збереження образу».

Таке речення ілюструє стратегію перекладу «перефразування метафори»: “But even since *the dawn of civilization*, people have not been content to see events as unconnected and inexplicable” (Hawking, 2005). «Але відтоді, як *зародилась цивілізація*, люди відмовляються вважати явища позбавленими взаємозв'язків і незрозумілими» (Гокінг, 2016: 19). Виявлена заміна на рівні лексичного оформлення в перекладі іменника “*dawn*” на дієслово

«зародилася». Змін на рівні синтаксичного оформлення не виявлено. У перекладі метафори застосований прийом «заміна образу мови джерела звичайним образом у мові перекладу». Використання такого прийому зумовлене тим, що збереження повного відтворення метафори було б недоречним і суперечило би мові перекладу та її культурі. Окремий аспект висловлювання було втрачено, що можна виявити в заміні іменника “dawn” на дієслово «зародилася».

Яскравий приклад стратегії перекладу «деметафоризація» демонструє такий переклад метафори в реченні: “Because theories are always being changed to account for new observations, they are never properly digested or simplified so that ordinary people can understand them” (Hawking, 2005). «Оскільки теорії постійно переглядають з урахуванням нових спостережень, то їх ніколи не викладають досить стисло й просто для пересічних людей» (Гокінг, 2016: 143). Метафора вихідного тексту “theories are never properly digested” зазнала демеметафоризації в тексті перекладу на «теорії ніколи не викладають досить стисло», зокрема дієслово “digested” було замінено дієсловом «викладають», що свідчить про зміну на рівні лексичного оформлення. Використано такий прийом перекладу, як «відтворення значення метафори шляхом опису».

У ході дослідження виявлена стратегія перекладу метафори, що являє собою заміну образу мови джерела на традиційний образ у мові перекладу: “Humanity’s deepest desire to knowledge is justification enough for our continuing quest” (Hawking, 2005). *Фундаментальний потяг людства до знання – достатня підстава для продовження пошуків*» (Гокінг, 2016: 19). У перекладі виявлена заміна образу з вихідної мови на загальноприйнятий образ у мові перекладу, що не суперечить її культурі та є підходящим до контексту. Перекладач використав схожу за семантичним значенням метафору через розбіжності зображення образів у метафориці двох мов. Прийомом перекладу є «заміна образу мови джерела звичайним образом у мові перекладу, що не суперечить її культурі».

Такий приклад ілюструє стратегію перекладу «еквівалентна відповідність»: “For example, as we have seen, the other stars in our galaxy form a distinct band of light across the night sky, called the Milky Way” (Hawking, 2005). «Зорі розкидані по всьому нічному небі, але помітно сконцентровані вони в смугі, яку ми називаємо Чумацьким Шляхом» (Гокінг, 2016: 51). Переклад метафори “the Milky Way” характеризується відповідністю на семантичному рівні, що полягає в повному відтворенні змісту метафори з вихідного тексту. Спостерігаються відповідності в перекладі метафори на синтаксичному рівні,

що полягають у дотриманні порядку слів. Причина відмінності перекладу на лексичному рівні виявляється в існуванні сталого відповідника в мові перекладу: в англійській мові назва сузір’я “Milky Way” має еквівалент «Чумацький Шлях» українською мовою. Прийомом перекладу метафори виступає «зберігання образу в мові перекладу». Перша частина метафори “the other stars form a distinct band of light called” була перефразована в перекладі як «зорі сконцентровані в смугі, яке ми називаємо». Спостерігаються зміни на рівні лексичного оформлення: дієслово “form” було замінено на дієслово «сконцентровані». Частина фрази “a distinct band of light” була перекладена як «смуга». Це перетворення також демонструє зміну на рівні лексичного й семантичного оформлення. Стратегією перекладу виступає «перефразування метафори». Прийомом перекладу є «збереження частини метафори з уточненням її значення для підсилення образу».

У ході дослідження метафор у науково-популярному тексті було виявлено найбільшу кількість використання персоніфікації та уособлення для надання тексту елементу художності на експресивності. Такі приклади ілюструють функціонування згаданих типів метафори в контексті.

“Galileo, perhaps more than any other single person, was responsible for the birth of modern science” (Hawking, 2005). «Галілей, можливо, більше, ніж будь-хто, відповідальний за народження сучасної науки» (Гокінг, 2016: 152). Метафора “the birth of modern science” виступає метафорою-уособленням через наділення поняття ознакою живої істоти. Переклад метафори в реченні належить до стратегії дослівного перекладу через відповідності на рівні синтаксичного оформлення, що виявляється у відтворенні точного порядку слів. Спостерігаються відповідності на рівнях лексичного, морфологічного й семантичного оформлення. Прийомом перекладу є «збереження образу».

“In 1984 interest in strings suddenly revived, apparently for two reasons” (Hawking, 2005). «1984 року цікавість до струн раптово відродилася, і на це було дві причини» (Гокінг, 2016: 133). Метафора “interest in strings suddenly revived” належить до різновиду метафори-уособлення. У реченні виявлено стратегію перекладу «еквівалентний переклад», що можна стверджувати через відповідності на семантичному рівні, які полягають у точній передачі змісту метафори з тексту оригіналу в тексті перекладу. Спостерігаються відповідності на лексичному й морфологічному оформленні. На синтаксичному рівні виявлене точне дотримання порядку слів у перекладі метафори. Прийомом перекладу метафори є «збереження образу в мові перекладу».

“However, it was inconsistent with the *Newtonian theory of gravity, which said that objects attracted each other with a force that depended on the distance between them*” (Hawking, 2005). «Теорія Ньютона говорить, що в будь-який момент тіла притягають одне одного із силою, яка залежить від відстані між ними в цей час» (Гокінг, 2016: 37). Метафора “*theory of gravity, which said*” виступає метафорою-персоніфікацією, оскільки їй притаманні характеристики людини. У перекладі метафори виявлена стратегія «еквівалентна відповідність». На семантичному рівні переклад метафори характеризується повним відтворенням її змісту. Зміни на рівні синтаксичного оформлення можна знайти в першій частині метафори “*Newtonian theory of gravity*”, де спостерігається перестановка слів у перекладі «*теорія Ньютона говорить*» і вилучення слів “*of gravity*”. Розбіжності на морфологічному рівні в перекладі полягають у заміні минулого часу дієслова “*said*” на теперішній час у дієслові «*говорить*». Спостерігаються зміни на рівні пунктуаційного оформлення, що характеризуються відділенням частини метафори комою. Прийомам перекладу метафори є «збереження образу в мові перекладу».

“Wormholes might also link to parallel or *baby universes* and could provide the possibility of time travel” (Hawking, 2005). «Кротовини також можуть з’єднувати паралельні або *новоявлені всесвіти* й забезпечувати можли-

вість мандрівок у часі» (Гокінг, 2016: 157). Виявлено метафору-усоблення “*baby universes*”. У перекладі застосовано стратегію «деметафоризація». З метою зменшення елемента експресивності метафори перекладач вирішив застосувати деметафоризацію прикметника “*baby*” на прикметник «*новостворені*», що являє собою зміну на рівні семантичного, лексичного й морфологічного оформлення. Спостерігаються відповідності на рівні синтаксичного оформлення, що характеризуються дотриманням порядку слів у перекладі метафори. Застосовано прийом перекладу «випущення метафори».

Висновки. Нині за допомогою науково-популярних видань не лише популяризуються наукові теорії, а й формується позитивне ставлення до наукової діяльності в широкого загалу читачів. Привернення уваги світової аудиторії до проблем науки видається неможливим без адекватного перекладу текстів із використанням низки перекладацьких прийомів і стратегій. Дослідивши особливості відтворення метафор науково-популярного тексту “*A Brief History of Time*” С. Гокінга в українському перекладі, встановлено: найчастотнішою стратегією перекладу метафор є «еквівалентна відповідність». Такий прийом, як «збереження образу метафори в мові перекладу» перекладачі науково-популярних текстів використовують найбільше для точного відтворення метафорики в перекладі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аристотель. Поэтика. Аристотель и античная литература. Москва : Наука. 1978. 229 с.
2. Арутюнова Н. Д. Метафора и дискурс. Теория метафоры. Москва : Прогресс. 1990. С. 5–32.
3. Гокінг С. В., Млодінов Л. Найкоротша історія часу. Київ : Клуб Сімейного Дозвілля, 2016. 160 с.
4. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія. Полтава : Дозвілля, 2006. с.
5. Lakoff G., Johnson M. *Metaphors We Live By*. Chicago : Chicago University press, 1980. 242 p.
6. Newmark P. *A Textbook of Translation*. Harlow : Pearson Education Limited, 1988. 292 p.
7. Newmark P. *Approaches to Translation*. Oxford : Prentice Hall, 1981. 200 p.
8. Hawking S. W. *A Brief History of Time*. 2005. URL: https://www.fisica.net/relatividade/stephen_hawking_a_brief_history_of_time.
9. Лагута Т. М. Науково-популярні тексти під час навчання фахової мовленнєвої діяльності. 2019. URL: <http://dspace.univer.kharkov.ua/bitstream/123456789/6228/2/12lagnau>.

REFERENCES

1. Aristotel Poetika. Aristotel i antichnaya literatura. [Poetics. Aristotle and ancient literature]. Moscow. Nauka, 1978, 229 p. [in Russian].
2. Arutyunova N. D. *Metaphora i diskurs. Teoriya metaphory*. [Metaphor and discourse. Metaphor theory]. Moscow. Progress, 1990, pp. 5–32. [in Russian].
3. Hoking S. V., Mlodinov L. *Naykorotsha istoriya chasu*. [A brief history of time]. Kyiv. Family Leisure Club, 2016, 160 p. [in Ukrainian].
4. Selivanova O. O. *Suchasna linguistika: Terminologichna entziklopediya*. [Modern Linguistics: Terminological Encyclopedia]. Poltava. Leisure, 2006, 716 p. [in Ukrainian].
5. Lakoff G., Johnson M. [Metaphors We Live By]. Chicago. Chicago University press, 1980, 242 p. [in English].
6. Nyumark P. [A Textbook of Translation]. Harlow. Pearson Education Limited, 1988, 292 p. [in English].
7. Nyumark P. [Approaches to Translation]. Oxford. Prentice Hall, 1981, 200 p. [in English].
8. Hoking S. W. *A Brief History of Time*, 2005. URL: https://www.fisica.net/relatividade/stephen_hawking_a_brief_history_of_time [in English].
9. Laguta T. M. *Naukovo-populyarni teksti pid chas navchannya phahovoyi movlennyevoyi diyalnosti*. [Popular science texts during the training of professional speech activity], 2019. URL: <http://dspace.univer.kharkov.ua/bitstream/123456789/6228/2/12lagnau> [in Ukrainian].